

ИНТЕЛЛЕКТУАЛ МУЛКНИ ХИМОЯ ҚИЛИШ БҮЙИЧА ИЛГОР ХОРИЖ ТАЖРИБАСИ ВА УНИ ЎЗБЕКИСТОНДА ЖОРИЙ ҚИЛИШ ИСТИКБОЛЛАРИ

Сагторов Санжар Тўлқинбой

ўгли мустақил изланувчи

Аннотация: *Мақолада илмий-тадқиқот ишларининг деярли муҳим натижалари global ва маҳаллий товар бозорларида етакчилик қилишни мақсад қилган ишлаб чиқарувчилар учун алоҳида аҳамиятга ега. Ихтироларни миллий ва халқаро patent ташкилотларида рўйхатдан ўтказиш ҳимоя қилишининг кенг қўлланиладиган усулларидан биридир. Жуда рақобат шароитида корпорациялар кўпинча интеллектуал мулкни ҳимоя қилиш институтлари томонидан белгиланган чекловларни четлаб ўтишади ва тадқиқотчилар ва patent егаларининг ҳуқуқларини бузадилар. Мақсадлар мақсад-хорижий тажрибага асосланган Ўзбекистоннинг инновацион стратегиясини шакллантиришда интеллектуал мулкни ҳимоя қилиш бўйича тавсиялар ишлаб чиқиш. Усуллар тадқиқот иқтисодий таҳлил, кузатиш ва тизимли ёндашувга асосланади. Ақшдаги натижалар, инновацион корхоналарни интеллектуал мулк ҳуқуқларининг бузилиши билан боғлиқ зарарлардан ҳимоя қилувчи сугурта механизми мавжуд. Ихтирочилар patent бузилиши натижасида йўқотиш хавфини минималлаштиришга имкон берадиган турли усуллардан фойдаланадилар. Бироқ, ушбу усуллар шунга ўхшаш маҳсулот ёки технологияни яратадиган рақобатчилар томонидан ишлатилиши мумкин бўлган техник маълумотларни ошкор қилишни талаб қилади.*

Калит сўзлар: *ихтиролар, patent, интеллектуал мулк, сугурта, инновациялар.*

Интеллектуал мулк объектлари муҳофазасини таъминлаш билан бирга уларни самарали ҳимоя қилиш механизмларини йўлга қўйиш ва амалга ошириш ҳамда бу йўналишдаги амалиётни такомиллаштириш давр талабидир. Сўнгги йилларда интеллектуал мулк муҳофазасини таъминлаш бўйича бир қатор ишлар амалга оширилмоқда. Хусусан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 28 январдаги “Интеллектуал мулк объектларини муҳофаза қилиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ–4965-сон қарорига кўра, интеллектуал мулк объектларини давлат рўйхатига олиш бўйича тезкор экспертиза амалиётини жорий этиш ҳамда уларни ҳуқуқий муҳофаза қилиш бўйича идоралараро ҳамкорлик механизминини такомиллаштириш бўйича бир қатор вазифалар белгилаб ўтилган[1].

Шуни таъкидлаш лозимки, Ўзбекистонда интеллектуал мулк муҳофазаси йўналиши амалий ва назарий жиҳатдан соҳадаги халқаро ҳужжатлар меъёрлари асосида тартибга солинган бўлиб, миллий қонунларимиздаги интеллектуал мулк объектларининг экспертизаси билан боғлиқ жиҳатлар Бутунжаҳон интеллектуал мулк ташкилоти (БИМТ)нинг халқаро конвенция ва шартномалари ҳамда Жаҳон савдо ташкилоти (ЖСТ)нинг Интеллектуал мулк ҳуқуқларининг савдо жиҳатлари бўйича битими (ТРИПС) битими талабларига мослаштирилган. Мамлакатимиз халқаро ҳамкорлик

йўналишида ҳам интеллектуал мулк билан боғлиқ сиёсатни асосий устувор масалалар сифатида олиб борди. Масалан, 1995 йилда Ўзбекистон ЖСТга аъзо бўлиш бўйича ишларни бошлаб юборди. Аҳамиятли жиҳати, 2000 йилларга келиб айнан ЖСТнинг ТРИПС битими нормалари нуктаи назаридан интеллектуал мулк соҳасига янги қонун (“Интеграл микросхемалар топологияларини ҳуқуқий муҳофаза қилиш тўғрисида”ги) ҳамда мавжуд норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар янги таҳрирда қабул қилинди (“Селекция ютуқлари тўғрисида”ги, “Товар белгилари, хизмат кўрсатиш белгилари ва товар келиб чиққан жой номлари тўғрисида”ги, “Ихтиролар, фойдали моделлар ва саноат намуналари тўғрисида”ги). Бунга асосий сабаб 1998 йилда Ўзбекистоннинг ЖСТга қўшилиш бўйича Меморандум имзоланганлиги ҳамда миллий қонунчилик ҳужжатларини халқаро ташкилот нормаларига мувофиқлаштириш жараёнининг қисман бўлсада амалга оширилганлиги бунга асосий манба бўлиб хизмат қилган[2].

Маълумки, ЖСТ жаҳон иқтисодий тизимидаги халқаро глобал ташкилот ҳисобланиб, жаҳон савдосининг 90 фоизидан ортиғи айнан ЖСТ доирасида олиб борилмоқда. Шу сабабли ҳам мазкур халқаро ташкилотга аъзо бўлиш мамлакатимиз ташқи иқтисодий сиёсатининг энг асосий йўналишларидан бири бўлиб қолмоқда. Қайд этиш керакки, ҳозирда Ўзбекистон узоқ йиллик танаффусдан кейин ЖСТга кириш бўйича ишларни яна тиклади. ТРИПС битимининг асосий моҳияти интеллектуал мулк ҳимояси масаласига бағишланганлиги билан характерланади. Агарда биз БИМТ томонидан маъмурий бошқариладиган халқаро ҳужжатларни кўрадиган бўлсак, унда асосий жиҳат ҳуқуқий муҳофаза (рўйхатдан ўтказиш) билан жиҳатларга қаратилган.

Мақсадлар. Хорижий тажриба асосида Ўзбекистоннинг инновацион стратегиясини шакллантиришда интеллектуал мулкни ҳимоя қилиш бўйича тавсиялар ишлаб чиқиш. Методология. Иқтисодий таҳлил, кузатиш ва муаммони ҳал қилишда тизимли ёндашув усуллари қўлланилган.

Натижалар. Чет елда талаб қилинадиган маҳсулот ёки хизматларни ишлаб чиқарувчи ишлаб чиқарувчилар patent троллари деб аталадиган ҳужумларнинг нишонига айланадилар, уларнинг бизнеси интеллектуал мулк ҳуқуқларини бузганлиги учун товон пули ундиришга асосланган. Ақшда суғурта механизми ишлаб чиқилган ва инновацион корхоналарни интеллектуал мулк ҳуқуқларининг бузилиши билан боғлиқ йўқотишлардан ҳимоя қилиш учун кенг қўлланилади. Фан, соябон ва объектни патентлаш каби усуллар ихтирочилар орасида машҳур бўлиб, уларга patent егаларининг ҳуқуқларини бузиш натижасида йўқотиш хавфини минималлаштиришга имкон беради. Бироқ, ушбу усуллар шунга ўхшаш маҳсулотлар ва технологияларни яратиш учун рақобатчилар ўз ишларини бажаришда фойдаланиши мумкин бўлган техник маълумотларни ошкор қилишни талаб қилади.

Янги техника ёки технологияни яратиш жараёни одатда patent тадқиқотлари билан бошланади, бу шунга ўхшаш мавзу бўйича аллақачон берилган патентлардаги маълумотларни ўрганишдир. Таҳлил асосида маълум бир йўналишда илмий тадқиқотлар ва тажрибалар ўтказиш мақсадга мувофиқлиги тўғрисида хулоса чиқарилади. Илмий фаолият ва янги технологияларни ишлаб чиқиш анча хавфли ва қимматга тушадиган жараён бўлиб, лойиҳа иштирокчиларининг асосий мақсади ғояни амалга ошириш

харажатлари ва хавфларини минималлаштириш бўлади. Асосан, рақобатчилар ўз гоёларини қуйидаги йўллар билан амалга оширишлари мумкин:

* бировнинг техник ечимидан нусха олинг ва тегишли органлардан амалдаги патентни бекор қилишга ҳаракат қилинг;

* амалдаги патентни четлаб ўтиш учун дизайн ёки техник хусусиятларга озгина ўзгартиришлар киритилган муваффақиятли техник ечимни нусхалаш;

* патентда олинган илмий-техник маълумотларга асосланиб, ўз параметрлари бўйича ҳозирги маҳсулотдан устун бўлган ўз маҳсулотингизни яратинг.

Муайян муаммони тадқиқ қилиш учун етарли вақт сарфлаган малакали мутахассислар учун patent билан ҳимояланган дизайн ёки усулга кичик ўзгаришлар ёки қўшимчалар киритиш қийин бўлмайди. Одатда, бошқа бировнинг патентининг бир ёки бир нечта ўзига хос хусусиятлари ўзгартирилади, бу patent ҳуқуқининг "янги" объекти пайдо бўлишига олиб келади. Дизайнни чуқурроқ ўрганиш янги техник хусусиятларнинг пайдо бўлиши билан ишлаш принципининг ўзгаришига олиб келиши мумкин.

Патентга қарши чиқиш бир неча усул билан мумкин. Patent ҳуқуқи объекти ва даъво қилинган янгилик ўртасидаги номувофиқлик енг кенг тарқалган ва енг самарали ҳисобланади. Рақобатчи компания мутахассислари ихтиронинг аналогларини кўп харажатларсиз топишлари ва шу билан қизиқиш объектини patent қонунчилигини ҳимоя қилишдан олиб ташлашлари мумкин. Ўзбекистоннинг фуқаролик кодекси, агар бундай бўлмаган шахслар патентда муаллиф сифатида кўрсатилган бўлса, патентга еътироз билдиришга имкон беради. Ўзбекистон амалиёти ихтиронинг ҳаммуаллифи сифатида фақат билвосита илмий фаолият ва ишланмалар билан шуғулланадиган кўплаб одамларни киритишни ўз ичига олади. Шундай қилиб, Ўзбекистонда битта муаллиф билан ихтироларнинг ўртача сони бошқа мамлакатларга қараганда икки баравар кам [1]. Кузатишлар шуни кўрсатадики, аслида ихтиро муаллифи, қоида тариқасида, ҳар доим битта бўлади ва шунинг учун камида битта ҳаммуаллифга ега бўлган деярли ҳар қандай patent аллақачон заифдир [2].

Маълумот олишнинг кенг тарқалган усули-муаллифлик ҳуқуқи егасидан patent билан ҳимояланган маҳсулотларнинг чекланган чиқарилиши учун лицензия сотиб олиш. Лицензиянинг амал қилиш муддати давомида харидор компанияси янги технологик жараёни ўрганади ва таҳлил қилади, унинг асосида ўз технологиясини ишлаб чиқади. Янги технология патентланмоқда ва компания муаллифлик ҳуқуқи егаси билан ҳамкорликни давом еттиришдан бош тортмоқда. Бундай ҳаракатлар технология лицензияси стратегияси деб аталади.

Patent даъволари ихтирочилар ва кичик тадбиркорларнинг фаолиятини сезиларли даражада мураккаблаштиради, шунинг учун улар суд жараёнини давом еттира олмайдилар ва патентларини йирик корпорацияларга топшира олмайдилар [3].

Хорижий ўзига хослик ривожланган суд тизимида ётади, бу юқори суд харажатлари, шу жумладан қиммат имтиҳонлар, адвокатларни тўлаш, тўловлар ва бошқалар билан тавсифланади. [4]. Гарчи суд харажатлари ютқазган томондан йиғилган бўлса-да, лекин жараёни бошлаш учун даъвогар адвокатларнинг хизматлари учун пул

тўлаши ва ҳақ тўлаши керак ва бу ҳар доим ҳам кичик тадқиқот ташкилотлари воситасида емас.

Шуни таъкидлаш керакки, суд жараёни ўртача икки йил давом этади ва мурожаатларни ҳисобга олган ҳолда, бу муддат сезиларли даражада ошиб кетиши мумкин. Patent masala учун маблағларнинг чалғитиш, мутахассисларнинг фикрича, 7 бир million икки АҚШ долларида фарқ қилиши мумкин. Ушбу миқдорларга кўплаб имтиҳонлар харажатлари, адвокатлар, маслаҳатчилар хизматлари, иш сафарлари, ёзишмалар ва бошқа кўшимча харажатлар киради, кейинчалик уларни ютқазган томондан тиклаш мумкин.

Хулоса. Илмий фаолият ва интеллектуал мулк натижаларини ҳимоя қилишнинг мақбул усулини танлаш миллий инновацион стратегиянинг устувор йўналишларига боғлиқ. Илфур ривожланиш стратегияси интеллектуал мулкни ишончли ҳимоя қилишни ташкил етишни талаб қиладиган маҳаллий маҳсулотларни жаҳон бозорларига кенг миқёсда кенгайтиришни ўз ичига олади. Ривожланиш стратегияси хорижий фан ва техниканинг сўнгги ютуқлари асосида машиналар, ускуналар ва материалларнинг юқори технологияли намуналарини яратишга қаратилган.

АДАБИЁТЛАР:

1. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 29.01.2021 й., 07/21/4965/0074- сон
2. Working Party on the Accession of Uzbekistan. Available at: https://www.wto.org/english/thewto_e/acc_e/a1_ouzbekistan_e.htm#status
3. <http://uzbekistanlawblog.com/intellectual-property-policy-in-the-process-of-accession-to-the-world-trade-organization-trips-agreement-and-national-legislation-of-uzbekistan/>
4. А.Юлдашов. Интеллектуал мулк бўйича миллий стратегияларнинг аҳамияти ва бутунжаҳон интеллектуал мулк ташкилотининг бу борада тутган ўрни. Юрист ахборотномаси, 2020. 2-сон, 53-59 б.
5. А.Юлдашов, М.Чориев. «Договорно-правовые отношения в области авторского права и ответственности за нарушение авторского права: национальный и зарубежный опыт». Выпуск 1 № 1/s (2020): Спецвыпуск междисциплинарного электронного научного журнала «Общество и инновации».